

ների փրկութեան համար: Երբ մօտ կամ հեռու մի ազգական է մեռնում, յայնժամ տարինքով սակզեցաք լինելով, հրաժարվում են ամենայն ուրախութիւն հանդէսներէն և զուարճութիւններէն: Այն հազարաւոր աղ-գայիք, որոնք սովից հարկած անմահա-հաս մեռնում են, միթէ նոցա համար չէ անհրաժեշտ ժամանակաւոր գրկանք... Այստեղ մի քանի խօսք չեմ կարողա-նում չսասած՝ անցկենայ: Մշակի օրագրի շնորհիւ ազգը եռանդ ստացած, քանի տարի է սկսած հաստատում է բարեգործական նպա-տակներով հիմնարկութիւններ, կազմում է ընկերութիւններ զանազան թէ քաղաքնե-րում թէ գիւղերում: Մշակի յորդո-րանքով չը քննարկ հայաբնակ տեղեր, որ առատ նուէրներով չը միտքարէին Ուրա-րատեան հանրաժանօթ ազգաշահ ընկերու-թեանը: Սակայն Մշակի համաքաղաքացի-թիֆլիսցիք, կանգնած լինելով պատուանդա-նում նորա, զփառաբար մինչ օրս պատի-ն ունեցել ոչ ծանօթանալու և ոչ մասնա-ցելու այն ամենաճանաչահ ընկերութեան: Մինչ այս աստիճան խորին անտարբերութիւ-նը ոչ պակաս անարգանք է նմարիւն և ոչ թնթիւն լանդիմանութեան մեր օտարաբա-ղաքացի ազգայիներէն: Գաղափար պարտ ենք լինել, որ շուտով կը բառնան այն ամօթաբ-իրանցից առատ նուէրներով նպատամարտից լինելով սովորը և ընկերութեան:

Նիկողոս Նիկողոսեան

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

25 յունվարի

Նախորդ նամակովս յայտնեցի ձեզ քաղաքիս վարութեան ամսիս 21-ին արած կարգադրութիւ-նը հացի մասին, այն կարգադրութեան մասին յայտնեցի եւ իմ տարակուսանքը և այժմ շտա-պում եմ յայտնել, որ նոյն իսկ վարչութիւնը տեսնելով նոյն կարգադրութեան անբարեգործի-լիւթը՝ նոյն թողեց և ամսիս 24-ին նոր կարգա-դրութիւն արաւ, որ է այս. — քաղաքիս աղքատ-ների անուանեցի ցուցակագրել և տալ տոմսակ, որով իրաւունք ունենան որոշեալ հացարանից ստանալ ֆունտը 5 կօպէկով հաց՝ իսկ հա-

է, այլ միայն նորա ծամերի վրա են խնդում, նոյն-պէս և հալը այդ բարի վրա չի խնդալ, այլ միայն նորա պոյի վրա: Լեզուի մէջ արտասանութիւնը խաղում և առաջնակարգ զերբ քայտն է, որ հայկական բառերը չեղար իրանց վերջի վանկի վրա ունեն. ուրեմն հալը կասէ՝ ֆորմա: Ի հարկէ, այժմ դուք կը սկսէք նորա վրա ծիծաղել: Կու-զէք իմանալ, որ ֆորմա, տակաւ և այլ շտապեր հայկական լեզուի հոգուն բնաւ հակառակ են. վերջեք նոյն բառերի սեռականները՝ ֆորմայի, տակաւի և փորձ փորձէք չեղար դնել և բարձր ձայնով կարգալ՝ ֆորմայի, ֆորմայի, ֆորմայի...

Անհրաժեշտ է, որ ֆորմա, տակաւ և հազարաւոր առաւ-ները մեզ մօտ ասեղնեցնեն են մտել. բայց ուսուց, երբ ֆորմաներն *forme, taxe* իրան սեպա-կանացից, գիտէր որ մի ա պիտի աւելցանէր, որովհետեւ նորա լեզուն, ինչպէս յայտնի է, իգական սեռի հետ խիստ հաշտ հարանուծութիւն պահպա-նել գիտէ:

Ուրեմն ոչ ֆորմա, տաքսա, այլ ֆորմ, տաքս: Այս մեկնութիւնից յետ, աւելորդ է անգամ երկա-րաբանել այն բառերի մասին, որոնք ոչ թէ միայն ա, այլ զիստ—ոչ են վերջաւորվում (կապիտուա-ցիա, ասեղնադրիւն և այլն): Սոցա համար, գոնէ մեծ մասամբ, հարկաւոր է սեպական, հասկանա-լի, բայց և քաղցր, որքան կարելի է կարճ և գե-ղեցիկ բառեր յօրինել—անա հարցի միակ լու-ծումն:

Մի կէտ եւ յիշե՛ք, և դորանով վերջացած կը լինի մեր գրութեանը: Այդ այն կարծիքն է, որը նմանապէս շատ տարածված է մեզմեծում, և զա պիտի խոստովանած, ամենամոռեց և անփութեց կարծիքներէն է, որոնք իշխում են մեր լեզուի հարցի մէջ: Ան է՝ իբրեւ թէ մեր հայկական լե-զուում միայն կան զանազան տարակուսանքներ, մեր իզուում միայն, ուր իբր թէ անիշխանութիւն է արիւնք: Ինչ մեզ կը վերաբերէ, մենք ընդհակա-ռակը ինք մարդ թաղանջի այն բերկրութիւնը, որը զգում ենք տեսնելով հայկական լեզուն հա-

րուսները գնելու են այլ խառնութիւնից՝ ֆուն-տը 6 կօպէկով: Գուցակագրելու համար որոշված են 15 հալ և 10 թուրք իրաւասուններ. յոյս կայ որ 2 օրովայ ընթացքում կը ցուցակագրվեն և բոլոր աղքատները:

Որովհետեւ հացթուխ թուրքերը միայն իրանց կրօնակիցներին են տալիս հաց՝ վճռվեց բանա- 4 խառնութիւն է հայերի համար, որպէս զի թուրք ու հայի մէջ կոխներ չը պատահեն. կը ցանկայի որ առանց հետեանքի չը մնար այս որոշումը: Ուրեմն այսուհետեւ հայերն իրանց աղքատների համար կուենանան առանձին հացարան՝ թուրք 4, իսկ թուրքերն իրանց համար նոյնպէս 4 հա-ցարան. բայց թէ ինչ համամատկութիւնով պէտք է բաժանվի քաղաքային գումարով և կամ կամաւոր ստորագրված փողերով բերված ավելը թուրքերին ու հայերին, այդ չը գիտեմ զեռ ես:

Ընդհանրապէս թանգ է նշանակված աղքատնե-րի համար ֆունտը 5 կօպէկը, հարուստների հետ համեմատելով, որովհետեւ զանազանութիւնը մի կօպէկի մէջ է միայն. իմ կարծիքով լաւ կը լինէր որ 9 կօպէկ հարուստների համար լինէր՝ 3 կօ-պէկ՝ աղքատների համար: Բայց կան այնպիսի աղքատներ եւ, որք 3 կօպէկով եւ չեն կարողա-նալու հաց գնել. արդեօք դոցա համար ո՞վ պիտի հոգայ—փաղաքը ստացել իր արքունի ամբարից 1000 խալվար ցորեն և կարծիւմ էր թէ փո-խարինաբար է տրված, որ նորից վերադարձնվի:

Բայց յայտնվեց, որ այդպէս չէ եղել, այլ զնվել է խալվար 72 ռուբլով—լսում ենք որ արքունի զանապախից տրվելու է 35.000 ռուբլի Նախկինների, Որդուբաթի և Աղուլիս գաւառնե-րին ի նպաստ. այն ինչ՝ Ներսիսայ միւս գաւառնե-րի համար տակաւին յայտնի ոչինչ չը կայ:

Մասնաւոր նամակի իմացանք, որ այժմ քանդ-րապօլիք իրանց աղքատներին օգնելու համար կամաւորապէս ժողովել են 15.000 ռուբլի և ան-դառնալի կերպով նուիրել նրանց. ցանկալի է որ նոյն օրինակին հետեւին և մեր հարուստները յօ գուտ այն աղքատներին, որ իրօք աղքատ են— Արդէն երկու ամիս է որ 18—20 և 25 աստիճան ցրտեր են լինում. այսպիսի ցրտեր ոչ զք չէ յի-շում, որ տեսած լինի Ներսիսայ:

Ինչպէս է որ հացի կարօտ ու ցրտերի ենթարկված խնեաւ ու ցուրտ բնակարանների մէջ կացող աղ-քատ դասի մէջ անխուսափելի լինէին զանազան հիւանդութիւնները, բայց մինչև հիմայ մեր քաղա-քացիք չը կարողացան մի թիւքն քննարան հիւնել, չգաւոր ու անձեռնհաս հիւանդներին օգնելու համար: Այդպիսի մի բովանդակ հայրի թէ քաղա-քին ծանր պարտքի տակ ձգէր. մեր կարծիքով տարեկան 2000—2500 ռուբլին շատ բաւական էր զեղերի, բնակարանի, վառելիքի և լուսաւորութեան

մեծատապէս կարճ միջոցում արդէն մի որոշ դէմք տեսցած և մինչև անգամ բաւականի կանոնաւոր-ված: Այդ կարելի է վերաբերել որպէս վիզիւսական հայերին, նոյնպէս և տաճկա-հայերին, նոցա կու-կասում, սոքա Տաճկաստանում: Իսկ եթէ լեզուի այս երկու մեծ բարբառները մի յայտնի աստի-ճանի իրանցից թեքվում են, դոքա պատճառը երկար բացաւորութիւնների կարօտ չէ. երկու թէ երեք տարի սորանից առաջ մենք արդէն ՎԵՐ-չակումե, երկարապէս յայտնել ենք մեր կարծիքը նոցա միացնելու մասին: Այն յօդուածից մի միտք պատեց կրկնելու արժանի է, որ նոցա միաւորու-թիւնը կարող է հաստատվել ոչ փոխադարձ յա-մառութեամբ, այլ ընդհակառակը հայտնութեամբ, մտքերի փոխարինութեամբ: Դա մի հասարակ պատեբազմ չէ, ուր մասնակցողներից միայն մէկը պիտի յաղթէ, իսկ միւսը անպատճառ յաղ-թվէ. ինչպէս որ շատերը գուցէ կարծում են, այլ մի պրօցես է, որը վերջանում է միայն նորա-նով, ինչ միջանում դրստվել են անուանում (ausgleichen): Մեր փոխադարձ հոգեկան յարա-բերութիւնները պիտի լինեն հիմք այդ պրօցեսի համար. միայն այն ժամանակ մենք մի կը լինենք լեզուով, երբ մենք մեզ մի կը զգանք ազգով, այս բառի ամենաընդարձակ նշանակութեամբ:

Վերն նկատելիքը, որ աշխարհիկ լեզուի ան-կատարելութիւնը միայն մերին չէ վերաբերելու, այլ բոլոր լեզուներին, որոնք զեռ նոր են ոտը գետնի վրա: Մինչև իտալերէնը, օրինակ, իս-կապէս զգական լեզու դարձաւ, պիտի զեռ դարե-րով մարտնչէր, զեռ դարերով իրան կրթիք: Ան ինչպէս է նկարագրում մի ֆրանսիական գրակա-նագէտ այն աստիճանները, որոնց պիտի անցնէր յիշեալ լեզուն մինչ նա դառնար իսկապէս գրա-կան: Մենք այն կտորը առաջ ենք բերում, որով-հետեւ նորա մէջ կան մի քանի կէտեր, որոնց մի-նը այս գրութեան ընթացքում արդէն չօչափել ենք, իսկ միւս կողմից օտարների հայեաքներից նաեւ հայ ընթերցողը կարող է իր սեփական լե-

համար. իսկ քաղաքիս բովանդակ կարող էին հերթերով ընդունել հիւանդներին ձրիպաշտ կամ մի թիւքն վարձով—Թէ և քաղաքային վարչութեան քաղաքի հետ՝ բացվեցան հասարակութեան առ-ջն թշուառութեան դռներն եւ, բայց և անպէս մեծայայտ ենք, որ քաղաքային վարչութիւ-նը քաջապէս գործ դնէ իր բոլոր միջոցները և չը թողնէ անօգնական աղքատներին ներկայ չարաց զոհ գնալու, մինչև որ անցնի չարիքը և զան հասնեն մեր երկրին յառուկ բարեկ օրերը: Այժմ պէտք է երեսնեն մեր հարուստները իրանց ա-ռաքելութիւնը:

Ալկունի

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԿՐԻՆ

Երեւան, 29 դեկտ. 1879

1879-ի սեպտեմբերի 9-ին պ. Պապադանեան-ցի հրատարակած բրօշուրի ութերորդ երեսում Ներսիսի հոգեւոր դպրանոցում տեսելով մի ծե-ծված աշակերտի համար ի թիւս միւս ուսուց-չաց ինձ եւ վկայ է կանչում: Մի և նոյն անգի-համար վկայ է կանչում և պ. Բէկնազարեանցը ՎՄՄՄ 222 համարում զիմ պատասխանը պ-վասակ Պապադանեանցին վերնադրով յօդուածի մէջ: Առաջինը իմ վկայութեամբ հաստատում է այդ անցքը, իսկ վերջինը հերքում է իմ վկայու-թեամբ:

Պ. Պապադանեանցը նոյն բրօշուրի 5—6—7 երեսներում գծից ցած մեր անցեալ տարվայ— 78-ի յունվարի 14-ին հոգաբարձութեան ներկա-յացրած հրաժարականն է տպագրել, որի տակ ընթերցողը կը կարգալ հինգ ուսուցիչներին ստորա-գրութիւնները: Այդ հրաժարականի համար պ. Բէկ-նազարեանցը, իրան պատասխանում հինգ ուսու-ցիչներին դէմ, այս անարդար եղբակցութեանն է հասնում հետեւեալ նախադասութիւններով. —... զինչու նոյն առգէտ, քաղաքային տեսչից չարա-չար տանված աշակերտները գրաւոր բողոք բար-ձրացնելով, գիտուն վարձարկաների դէմ, չը կա-չառվելով նրանց առաջարկած դրամական օժան-դակութիւններից՝ պահանջեցին իրանց տանելու տեսչին: Դեռ այս բաւական չէ՝ այս խօսքերն էլ վերջումն է կարկատում. —«Ուրիշ բաներ եւ կը հարցնէի, բայց ի պատիւ նոյն ուսուցիչների, այս-քանն էլ բաւական է: Իբր թէ այս մեծ զրպար-տանից զեռ եւ խնայելով թողնում է և միւս տասնաւոր յանցանքները: Գրեցէք պարտքեր, զը-րեցէք ինչքան կամենաք, բայց փողը ինչ էլ ճշ-մարտութեան հետ բարեկամ եղէք... Ինչ եղան

զուի համար օգուտներ քաղել: Վտարելէն լեզուն անկասկած ֆրանսերէնէ միանաւոր քոյրն է և, երբի նոցա մի և նոյն ժամանակումն են սկսել զարգանալ. բայց առաջինը երկար առտն անչա-փահաս է մնացել, և յատկաները, որը աւելի սո-վորական էր իտալիայում, երկար իր ինտամատա-րութեան տակ պահելով նորան, նաեւ երկար ման-կութեան մէջ է պահել:

XI և XII դարերում, ֆրանսերէնը ոչ թէ միայն խօսակցութեան և գրութեան, այլ և գրա-կան լեզու է դառած արդէն: Կարծես նա սպա-սում էր հազարերորդ տարվայ վերջը և միջին դարերի գործերում դէպի կենսեց, երկար յոյսերի և ընդարձակ մտքերի մէջ ընդգնելու համար, որ ստեղծէ իր վարձերի ժամանակակից պոէմներ: Մի և նոյն ժամանակվայ ընթացքում, իտալիա-յում իտալերէնը սարգվում է ազգի չրթուներին վրա, որը կարծում է թէ իր հայրերի լեզուն է խօսում. բայց նա զեռ շատիներէն անունն է կրում իսկ իսկական լատիներէնի քերականի ա-նունն են տալիս: Դեռ ոչ որ չէ կառնուած, թէ իտալերէնը իր կանխորոշում ունէ. գրութեան մէջ նա զեռ չէ գործածվում:

XIII-րորդ դարում ֆրանսերէնը, բոլոր միւս լեզուներից առաջնաւորվ, աւելի հեշտ մուտք է գործում իտալիայում, քան մի որ և ինչ այլ եւ-րօպական երկրում: Նորան հասկանում են, շա-տերը մինչև անգամ խօսում և գրում են իտալիա-յում: Սակայն իտալերէնը լսել է տալիս իր երգե-րը: Դոքա իր առաջի ոտանաւորներն են, Արձակ չարաբարութիւնը (La prose) սկսում է, բայց այդ սկզբունքները սակաւ են և անհամարձակ, և որով-հետեւ ֆրանսիացիները լաւ խօսկաւ արժեքտի վար-պետներ են, ով ցանկանում էր գրել և ուրիշներից կարողացվել, բայց լատիներէն չը գիտէր, գրում էր ֆրանսերէն:

XIV-րորդ դարում դերերը փոխվում են, իտա-լերէն լեզուն յաղթական մրցութիւն է սկսում, ե-րեք հանձնարել մարդկանց իրար հանդիպել

այս խեղճ ուսուցիչները, Հոգաբարձու պ. Պա-պադանեանցը մի կողմից, պ. Բէկնազարեանցը միւս կողմից, այս երկու անձնաւորութիւնները համար էլ ասպարէզը բաւականին ընդարձակ է, իսկ ուսուցչի համար շատ նեղ: Ներկայացե՛ք, ըն-թերցողք, ուսուցչի դրութիւնը: Այս երկու ի-նդիւնքից որ մէկի սրտին դիպի, մէկին գովել միայն պախարակել՝ այդ դժուար է և կամ ինչ իրաւունքով կարող եմ սրան անձնականութեանը դիպել, դա պարտիքի բան կը լինի: Միայն ես արդարութեան կողմն անցնելով ոչ մէկի կողմը մագալափ անգամ հակվում՝ հրապարակաւ յա-անում եմ ստորեւ եղելութիւնների և ճշմարիտ համոզված եմ որ ոչ մէկին էլ չը պէտք է վի-րաւորում, այլ ճիշտն այս է, որ ընթերցողներին ճշմարտութիւնը հաղորդեմ: Ինչ անեմք, ուսու-ցիչ եղանք, զերի եղանք... Ասացի իմ նպատակն այն է, որ երկուսի գրածն էլ քննադատութեան են-թարկեմ, ոչ, միայն ես հերքում եմ այն կէտերը, որ ինձ են մասնացուց անում: Ուրեմն, նախ՝ պ. Պապադանեանցը ի զուր է արել, որ իմ անունը խառնել է միւս ուսուցիչների հետ իբրեւ վկայ այն ծեծված աշակերտի համար, որի ծեծվելուն ոչ ակնատես եմ եղել և ոչ իսկ լսել, իսկ ինչ որ վերաբերում է մեր տուած հրաժարականին, որի մէջ բովանդակում է տանելով յօդուած և որտեղ երրորդ ստորագրութիւնը իմն է, այդ իսկ իմ սեպական համոզմունքն էմ՝ ստորագրել և ոչ մի ժամանակ չեմ կարող ուրանալ, որի դէմ արդար բողոքողներին մինչ էլ ես էի: Ներկորդ, պ. Բէկնազարեանցը ի զուր է այդպէս կարծել և հրապարակապէս էլ յայտնում, որ կառաւել ենք աշակերտներին, թէ և իրաւունք ունէր այդպէս կարծելու, սակայն, իմ որ ընթերցողի առաջ միա-զամայն ուսուցչի վարկը ու պատիւն է վայր ձը-գում, որի համար ընթերցողը անտարակոյս կա-րող է կարծել, որ այդպիսի խարդախ ուսուցչի-ներին չը պէտք է թողլ տալ որ և է ուսուցիչ-րանի զրան չեղեցն անգամ ոտը կոխել, այն ինչ հարկաւոր մանուկներն են դատարարուում նրանք:

78-ի ուսումնական տարվայ ղեկեմներին մեր և տեսչի մէջ ունեցած պարզ յարաբերութիւնները հետզհետէ պղտորելու առիթը մեր մանկավարժա-կան ժողովները եղան, որին մի կանոնաւոր ըն-թացք տալու համար, խորհրդակցութեամբ որո-շեցինք մի փոքրիկ համաձայն կանոնագրութիւն կազմել, որովհետ մեր և տեսչի հարաւորեցնեն ու պարտականութիւնները, իրաւն ասել, մենք միտ հաշտ աչքով էինք նայում պ. Բէկնազարեանցին և մեզանից իրաքանչիւրս գնահատում էինք պարտի գործունէութիւնը և եռանդը: Թողնելով միւս բոլոր մանրամասնութիւնները՝ միայն այս կա-սեմ, որ մեր նպատակը և սուրբ որոշումը այդ ա-

(Դանտէ, Պետրարք և Բօկակաչիօ) և հնութեան վե-րածնունդը հաստատում են իտալերէնի առաջնա-կութիւնը որը և տեսում է ամբողջ XV-րորդ դարվայ ընթացքում:

Բայց XVI-րորդ դարում կռիւը կրկնվում է հաւատարմ օյժերով: XVII-րորդ դարում ֆրանսերե-նը սկսեց հետեւել իտալերէնին, յետոյ, նախան-ձութիւնից, սկսեց հեռանալ, իսկ XVIII-դարում նա արդէն սկսում է յարձակվել իտալերէնի վրա: Բաւական սիրում է իտալերէնը, որպէս գուրա-ձութեան դուստր, և նայում էր հիւսիսային լե-զուների վրա, որպէս կարկի դուստրներ. նա հե-ռու չէ ճշմարտութիւնից, ասելով թէ իտալերէնը դատելու համար հարկաւոր է նրան լսել, իսկ Ֆր-րանսերէնը գնահատելու համար հարկաւոր է նը-րան կարգալ: Վօլտերը, որը շատ գեր է դասում իտալիայի բանաստեղծներին, մերժում է իտա-լական լեզուի իսկական ներդաշնակութիւնը, որ է՝ բազմակերպութիւն (l'harmonie de la variété), ի զուր էր չարաբարում Բե-տտենլին վօլտերի իտալական արտասանութիւնը ուղղել, սա մագաղաւմ էր այդ լեզուն միակերպ վերջաւորութիւններ ունենալու համար:

(L. Etienne, Histoire de la litterature italienne)

Սորանով վերջանցնե՛ք մեր յօդուածը. հաւատով լինելով, որ մեզ գոնէ մասամբ աղոթված կը լինի մեր աշխարհիկ լեզուի մի քանի զեռ մութը հա-րցելի վրա փոքր ինչ լոյս տարածել:

1880 թ. Ստրասբուրգ Ա. Ա.